

Bæredygtighed – århundredets største udfordring og mulighed

Af Steen Hildebrandt *)

En kollega og jeg mødtes tilfældigt en efterårsdag for nogle år siden på havnen i Skagen. Tæt ved os lå et kæmpestort fartøj, en forvokset fiskekutter, som var så stor som en fabrik. Og det *var* en sejlede fabrik, der kunne fange så mange fisk i døgnet, at man kun kan have ondt af fiskene. Handelen med fiskekvoter har gjort nogle EU-fiskere til mangemillionærer - uden at de har gjort nogen særlig indsats – ud over at være til stede på det rigtige tidspunkt. Alt sammen i den såkaldt frie konkurrences hellige navn. Vi taler om kvotekonger og om storfiskerklubber, der angiveligt støtter regeringspartiet Venstres fiskeriordfører og statsministeren med nogle af deres millioner, og i foråret 2017 var kvotekongerne og deres kvotekoncentration ligefrem ved at koste den ansvarlige minister jobbet. *"Storfiskersag har sendt minister i stormvejr"*, hed en overskrift. En anden lød: *"Kvotekonge pumpede formue i venstreordførers firma"*. Vi vekslede nogle ord om disse fiskefartøjer, der har skabt en ny virkelighed for både fisk og fiskere verden over. Global overfiskning er en realitet.

A. Indledning

1. Den store acceleration

Fiskefartøjerne, kvoterne, fangststørrelserne, omsætningstallene m.m. er en del af den store acceleration, den voldsomme industrielle udvikling, der har fundet sted i løbet af de sidste 50 år. En acceleration, der ser ud til at have katapulteret kloden ind i en helt ny epoke, den såkaldt antropocæne epoke eller Menneskets nye epoke. Den jord, vi ser med vore øjne og bevæger os rundt på, er fysisk, geologisk, biosfærisk og på andre måder en anden, end vore bedsteforældres.

*) Steen Hildebrandt er ph.d. og professor emeritus ved Århus Universitet og adjungeret professor ved CBS og Ålborg Universitet.

Det var den hollandske videnskabsmand Paul J. Crutzen, der i 2002 fremsatte den hypotese, at jorden har bevæget sig ind i en ny geologisk epoke, som han foreslog at benævne *The Anthropocene*.

Man kunne også kalde det Usikkerhedens tidsalder. Paul Crutzen forsker i atmosfærens kemiske forhold og modtog i 1995 Nobelprisen i kemi. Hans hypotese og forslag til en ændring i den såkaldt geokronologiske periodisering blev bl.a. fremsat på baggrund af hans forskning vedrørende nitrogenoxider (kvælstofilter) i atmosfæren. En artikel i tidsskriftet *Science*, vol. 351, 2016, belyser, hvordan det antropocæne er både funktionelt og stratigrafisk forskelligt fra den ca. 12.000 år gamle holocæne epoke. Artiklen nuancerer vor viden om det antropocæne; den anfører midten af 1900-tallet som begyndelsen på den antropocæne epoke, og den påpeger sammenfattende, dels at det antropocæne er et udtryk for det omfang, hvori menneskets aktiviteter fører til hurtige, omfattende og vedvarende ændringer i jordsystemet, og dels at dette potentielt vil blive intensiveret i fremtiden. Artiklen er forsigtig i sine formuleringer, men lige under overfladen lurer der alvorlige begivenheder og forudsigelser. Det er da også karakteristisk, at dagbladet *Politiken* i en populærvidenskabelig artikelserie om forskning i katastrofer bragte en artikel med overskriften: *Antropocæen. Katastrofernes tid er kommet* den 24. juli 2016.

2. Nødvendighedens lov

Mange er fortsat overbevist om, at vi skal blive ved med at accelerere. Om ikke af andre årsager, så er argumentet undertiden, at vi skal accelerere for at løse nogle af de mange problemer, som accelerationen har skabt. Herved forbryder vi os givetvis i ét eller andet omfang mod Albert Einsteins gamle advarsel: Et problem kan ikke beskrives og løses med den tænkning, der har skabt det. På det økonomiske topmøde i Davos i 2017 blev det sagt igen og igen: Alle virksomheder i verden skal håndtere to store udfordringer: Hastighed og digitalisering. Intet kan gå hurtigt nok; intet kan blive stort nok; intet kan blive ændret hurtigt nok. Hvad de nøjere begrundelser bag disse udsagn er, fortøner sig oftest i det dunkle. Sådan er det bare. Det fiskefartøj, der var nyt og kæmpestort, da min kollega og jeg så det for nogle få år siden, er i dag latterligt lille og forældet. Den mobiltelefon, der sidste år var rekordhurtig og -lille, er i dag for langsom, stor, klodset og ubrugelig for moderne mennesker i dag. Er der en mening? Jeg er enig i, at der er meget, der skal ændres, og at meget skal ændres hurtigt, men hvad, hvordan og hvorfor? Skal vi lytte til den verdenskendte biolog E. O. Wilson, der i bogen *Half Earth* argumenterer for, at halvdelen af kloden skal udlægges som naturområde? Eller skal vi lytte til mennesker, der

hævder, at det meste af, hvad vi ser, fx vedrørende klimaændringer, ikke er menneske-, men naturskabt?

B. De bagvedliggende rationaler

1. Synet på mennesker og natur

Vi er besat af en vækst- og konkurrencetænkning, der giver nogle milliarder mennesker en enorm materiel velstand, og som påfører både mennesker og natur en voldsom smerte. *Small is beautiful* skrev F. Schumacher i 1970, hvorefter alt voksede. Bogen havde undertitlen: *Economics as if People Mattered*. Det gør både mennesker og natur, og det har vi på mange måder og områder glemt. Kapitalismens store løfte er vækst, siger vi. Økonomer, politikere og mange andre over hele verden taler, som om kortsigtet materiel og økonomisk vækst ikke bare er en mulighed, men er både en selvfølgelighed og en nødvendighed. Og så taler og handler de, som om det er rigtigt. Alle jagter kortsigtet materiel og økonomisk vækst. Og jeg er enig med de, der er overbevist om eller tror, at konkurrence er godt. Men man må altid spørge, hvad der konkurreres om eller hvad formålet med konkurrencen er. Hvad vil man med konkurrencen? Meget tyder på, at det ikke er lykkedes at udtænke og udvikle systemer, der sikrer, at konkurrencen fører til en stedse mere bæredygtig udvikling. Tvært imod forholder det sig sådan, at vi lige netop nu på en række områder er på vej i en forkert retning, når det handler om global bæredygtig udvikling. Verdens parlamenter, regeringer og magthavere står over for en meget stor udfordring – og mulighed – der består i at udvikle systemer i form af lovgivning og rammer, der overalt fremmer en global bæredygtig udvikling. Hvis vi ikke lykkes med det, tyder meget på, at der vil opstå alvorlige kriser på kloden inden for få årtier. De ændrede betingelser for og rammer om konkurrence kan kun blive til virkelighed gennem politisk lovgivning.

2. Fra ejerskab til forvalterskab

Fiskerne kan i deres iver føle sig i god overensstemmelse med Gud, der I Første Mosebog siger: *”Bliv frugtbare og mangfoldige og opfyld jorden, gør Eder til herre over den og hersk over havets fisk og himmelens fugle, kvæget og alle vildtlevende dyr, der rører sig på jorden”*. Man må sige: Det har fiskerne og svinebaronerne forstået. Men vi mennesker er ikke tilstrækkelig vise til at være *Herre over og herske over* naturen; vi burde indtage en noget mere ydmyg og beskedne rolle – en slags forvalterrolle? Vi skulle nok i stedet for ejerskab og lederskab tale om forvalterskab? Det siges, at de nordamerikanske irokesere tilbage i det 15'ende århundrede var optaget af konsekvenserne af

deres beslutninger ned til syvende generation efter dem selv. Sætningen: ”*Vi har ikke arvet jorden fra vore fædre, men lånt den af vore børn*”, forbindes med de oprindelige nordamerikanske indianere. Det er ikke den form for ansvar og langsigtet tænkning, der præger nutidens beslutningstagere. Derfor må spørgsmålet stilles: *Hvad med de næste tusinde år – eller de næste hundrede tusinde år?* Og det kan og bør konkretiseres til: *Hvordan giver vi fremtiden, de kommende generationer, en stemme, når der i dag træffes beslutninger, eller når der i dag ikke træffes beslutninger, i begge tilfælde med mulige store konsekvenser for fremtidige generationer?* Man kan også sige: *Hvordan udvikler vi en solidaritet både imellem generationerne – og mellem kontinenterne?*

3. Monsterbåde - et politisk valg

Det er helt sikkert, at der finder et globalt overfiskeri sted, men ifølge rapporten, *Monsterboats – the scourge of the ocean*, fra Greenpeace er det et lille mindretal af enorme monsterbåde, der er hovedansvarlige for det globale overfiskeri. I dag er 29 procent af verdens fiskebestande overfisket, og i de nordlige farvande, herunder Danmark, er tallet helt oppe på 41%, siges det. Monsterbådene overfisker så voldsomt og med så destruktive fiskemetoder, at mange bestande og havområder er under pres. I den nævnte rapport dokumenterer Greenpeace, hvordan 20 monsterbåde praktiserer destruktivt fiskeri – og man fremhæver den fiskeripolitik, der muliggør og ligefrem støtter overfiskeriet med subsidier og tildeling af kvoter. De 20 monsterbåde har fået titlen, fordi de repræsenterer et umætteligt behov for fisk, har store mængder udsmid, fisker på truede arter, truer økosystemet og ofte bryder loven i jagten på store fangster i nettet. I en udtalelse fra Greenpeace siges det, at ”*Et magtfuldt mindretal af monsterbåde og deres ejere sidder tungt på fiskekvoterne. De fisker med kæmpemæssige net og ødelæggende metoder som bundtrawl. Problemet er ikke alene disse enorme flydende fiskefabrikker, der for manges vedkommende kan fiske nonstop i ugevis. Det store problem er, at de store, destruktive fartøjer favoriseres politisk. Konsekvensen er desværre, at de små fiskere, der fisker i balance med bestandene og skånsomt over for havnaturen, kæmper for overlevelse*”. I andre dokumenter fra Greenpeace peges der på løsninger, der bl.a. handler om et skift til naturskånsomt fiskeri og oprettelse af havreservater, hvor fiskene så at sige har et helle. De fiskeredskaber, der fiskes med i dag, foreslås udskiftet med mere selektive og naturskånsomme redskaber, hvilket vil sætte en stopper for den store mængde fisk, hajer, skildpadder og andre dyr i havet, der dagligt fanges og smides ud døde eller døende. Nogle redskaber må helt forbydes, siger Greenpeace i et notat om Bæredygtigt fiskeri.

4. Forurening af havmiljøet

Der er andet i havene end fisk. En ny rapport fra World Economic Forum konkluderer, at der flyder så meget med plastik i verdens oceaner, at hvis tendensen med at dumpe plastikaffald i havene ikke bliver bremset, vil der i løbet af få årtier være mere plastik i verdenshavene end fisk. Ifølge rapporten, *The New Plastics Economy: Rethinking the future of plastics*, undslipper næsten en tredjedel af al indpakning og emballage lavet af plastik de eksisterende indsamlingssystemer. I stedet havner det ude i naturen, hvor det belaster økosystemerne. Som det ser ud i dag, indeholder oceanerne et ton plastik for hver fem ton fisk, siges det i rapporten. I 2050 vil den samlede vægt af al plastikaffald overstige den totale vægt af alle verdenshavenes fisk. Den 8. maj 2017 kunne man på Udenrigsministeriets hjemmeside læse følgende: *"I 2050 vil der være mere plastik end fisk i verdenshavene, hvis forureningen fortsætter som i dag. Indonesien er det land i verden, der udleder næstmest plastik i verdenshavene. Det skal et nyt dansk-indonesisk samarbejde gøre noget ved"*.

5. Globalt fiskeri i krise

En ny rapport fra Verdensbanken sammenfatter noget af dette: En ny tilgang til havfiskeri er nødvendig, skriver Verdensbanken i rapporten, *The Sunken Billions Revisited: Progress and Challenges in Global Marine Fisheries*. Fiskeriets økonomi og langsigtede bæredygtighed er truet. Der fiskes hurtigere og mere aggressivt. Bestandene risikerer at blive fisket så langt ned, at de trues af udryddelse. Globalt havfiskeri er i krise. Andelen af fiskebestande, der enten overfiskes, har nået grænsen, er udtømt eller er under genopretning, er steget fra lige over 60 procent i midten af 1970'erne til omkring 75 procent i 2005 og til næsten 90 procent i 2013, konkluderes det i rapporten. Det er smerteligt at iagttage den selvdestruktion, der på denne og mange andre måder finder sted og har fundet sted på kloden ikke mindst igennem de sidste 50 år. Én ting er, at mennesker op gennem de mange tusinder af år har kæmpet for at overleve, og har haft allehånde kvaler, sygdomme og lidelser. Det véd vi. Men det er noget andet end at se og mærke den smerte og vold, som vi systematisk, organiseret, af egen kraft og med tvivlsomme begrundelser påfører os selv. Fornylig kunne man i et medie læse: *"Kinas industri er fordoblet på 10 år. Men forurening dræber nu 350.000 kinesere om året"*.

C. Hvor skal ændringerne komme fra?

1. Det indre og det ydre

Forskerne på Stockholm Resilience Center har bl.a. forstand på vand, fisk, forurening, oceanerne m.m. Den 11. januar 2016 besøgte en god ven og jeg lederen af centret, professor Johan Rockström på hans kontor på universitetet i Stockholm. Vi talte om klodens situation, om resiliens og bæredygtighed. Vi talte om, at der i alt, hvad der foregår, er en ydre side, en side, der handler om verden og det, der sker i verden; og der er en indre side, en side, der handler om det enkelte menneskes indre orienteringssystem, værdier, mentale billeder, indstillinger, fremtidsforventninger, angst, frygt, forhåbninger etc.

Den ydre verden er i vid udstrækning en spejling af disse indre orienteringssystemer i mennesker. Meget i det ydre bestemmes af mennesker, fx af politiske ledere, forbrugere, familier, virksomhedsledere, kunstnere m.m. Det er klart: Noget af det, der sker i verden, sker uden menneskers indgriben, sker på grund af processer og begivenheder, der finder sted i og er bestemt af naturens egne kræfter og strukturer. Det væsentlige her er, at noget på kloden finder sted på grund af kræfter, der beror på naturen selv. Og noget andet på kloden finder sted, fordi mennesker træffer beslutninger (eller undlader at træffe beslutninger) vedrørende køb og salg, investeringer, forbrug, byggeri, fabriksbygninger, infrastrukturer, skatte- og afgiftsbestemmelser etc.

Den indre side handler bl.a. om alle disse beslutninger, om de bevæggrunde, motiver, visioner, værdier m.m., der inde i mennesker ligger til grund for, forårsager, at netop disse beslutninger træffes. Vi taler i forskellige sammenhænge om mindset, og om skift eller ændringer i menneskers mindset eller tankegang. På dansk kunne vi også bruge udtrykkene: Sindelag, sindelagsændringer eller indre omstilling. Vi talte med Johan Rockström om dette. En stor del af hans forskning handler om det ydre; handler om, hvad der sker i verden på en række områder og dimensioner. Hans og centerets forskning har bl.a. været medvirkende til, at vi i dag taler om ni globale boundaries eller globale grænser og grænseværdier, dvs. spørgsmålet: På hvilke områder eller dimensioner er det alt afgørende for klodens udvikling, at vi som menneskehed holder os inden for visse grænser, og hvorledes måler vi disse dimensioner og værdier? Det er baggrunden for, at Johan Rockström og hans forskergruppe ikke taler om Grænser for vækst (Limits to growth), men om vækst inden for visse grænser og grænseværdier, (Growth within limits). Disse grænser og

grænseværdier handler bl.a. om tab af biodiversitet, klimaforandringer, kvælstof, forsurening af verdenshavene, tab af ozon i stratosfæren, ændret arealanvendelse m.m.

Over for dette ydre, som selvsagt repræsenterer den ene og væsentlige side af hele diskussionen om klodens bæredygtige udvikling, findes den indre side, som så at sige repræsenterer baggrunden for alle de beslutninger i verden, der fører til verdens og menneskehedens udvikling. Ud fra hvilket verdensbillede, verdenssyn, natursyn og menneskesyn kommer alle disse beslutninger og dispositioner? Og hvis verdens udvikling skal ændres, hvorledes må da vi mennesker, der lever nu, arbejde med at ajourføre, evt. ændre disse syn på naturen, mennesket, kloden og klodens udvikling? Og hvilken viden og hvilke værdier skal vi forsøge at give videre til de næste generationer?

2. Nede fra eller oppe fra?

En stærk erindring fra mødet var Johan Rockströms store og alvorlige bekymring for klodens tilstand og udvikling. Jeg husker meget tydeligt Johan Rockströms understregning af spørgsmålet, om det er tilstrækkeligt at arbejde med den indre side af menneskets udvikling, om vi ad den vej kan tilvejebringe grundlaget for tilstrækkeligt hurtige og store beslutninger og forandringer. Den indre side er vigtig, men tager det for lang tid at lade verdens udvikling bero på disse indre ændringer i menneskers viden, holdninger og indstillinger? Kan alle de ændringer, der nødvendigvis skal finde sted på kloden i de nærmeste år, komme hurtigt nok i stand, hvis vi alene lader os bero på, at mennesker som fx vælgere, politiske ledere, forbrugere og virksomhedsledere ændrer holdninger og der ud fra ændrer beslutningsadfærd?

Er der for mange og for alvorlige fænomener på kloden, der skal ændres meget hurtigere, end det vil være muligt ad denne demokratiske udviklings-, uddannelses- og dannelsesvej? Er vi nødt til – samtidig med, at vi arbejder med det indre – at arbejde intensivt med processer, der er drevet fra toppen, og som er i stand til næsten at påtrykke verden betydelige ændringer, der ikke nødvendigvis er i overensstemmelse med befolkningernes umiddelbare ønsker? Er der forhold i verden, der skal ændres så hurtigt, at politiske beslutninger truffet ad demokratisk vej er klart utilstrækkelige? Dette er meget vanskelige spørgsmål, som vi må vågne over for. Johan Rockström lagde ikke skjul på, at han anser det for ubetinget nødvendigt, at der træffes meget hurtige og meget omfattende beslutninger, der kan ændre klodens tilstand og udviklingsretning. Og hvis dette ikke lykkes, så kan man i nogle af Johan Rockströms skrifter læse sig til, hvad hans

vurderinger så er, og disse vurderinger inkluderer, at katastrofer er uomgængelige. Se fx Johan Rockström og fotografen Matias Klum's meget interessante og illustrerede bog: *Big World Small Planet*, hvor man fx kan læse: *"If we wait 30 more years, it will be too late"*. En stærk udtalelse af en naturvidenskabsmand fra det kolde nord.

Det er vigtigt at minde om, at det er muligt for demokratisk valgte politikere at regulere og stimulere på måder, der fremmer national og global konkurrence om at skabe stedse mere bæredygtige rammer, processer og resultater. Det er i den forbindelse interessant at iagttagelse, hvordan både enkelte virksomhedsledere, brancheforeninger og forskellige sammenslutninger af virksomheder og ledere – verden over – opfordrer regeringer og parlamenter til at lovgive for bæredygtighed, vedtage rammer og reguleringer, der fremmer bæredygtighed på alle tænkelige områder og måder. Jeg afviser ikke, at der også er organisationer og mennesker, der argumenterer modsat, men jeg hævder, at der på trods af alle tilbageslag sandsynligvis i disse årtier er en positiv trend til fordel for accepten af nødvendigheden af en bæredygtig global udvikling.

D. Et globalt samspil mellem lande

1. FN's 17 bæredygtighedsmål

Til et magasin udgivet i 2016 af en dansk bank blev jeg spurgt, hvad min ambition for Danmark er. Jeg svarede: *"Min ambition for Danmark er, at det danske Folketing og den danske regering vil indtage en førerposition i verden, når det handler om at drøfte, formidle og bidrage til implementering af FN's 17 mål for en bæredygtig global udvikling"*. Disse verdensmål er en del af svaret på de udfordringer, som vi drøftede med Johan Rockström. Danmark – og Norden – har særlige kompetencer og erfaringer på mange af de områder, som verdensmålene handler om. Meget kan og bør givetvis forbedres i vore egne lande samtidig med, at vi kan bidrage med åbenhed, viden, produkter og teknologi i forhold til andre lande i verden. Og i dette samspil med andre lande kan vore egne modeller og systemer helt sikkert også udfordres og forbedres. Der er meget at opnå ved aktivt at arbejde med og samarbejde med andre lande om verdensmålene. Jeg ser for mig, at de 17 verdensmål vil blive mere og mere diskuteret og respekteret i samfundene, og derfor vil målene finde vej ind i virksomheder, folkeskoler, ungdomsuddannelser og universiteter. Og jeg finder også, at Danmark som nation – og de nordiske lande tilsammen – både har forpligtelser over for og har enestående muligheder i verden. Den danske regering offentliggjorde i foråret 2017 en *"Handlingsplan for FN's verdensmål"*. I denne såkaldte plan kommer hverken disse

forpligtelser eller muligheder til udtryk. Tvært imod hedder én af overskrifterne i rapporten: ”*Danmark – næsten i hus med verdensmålene*”. Og det er Danmark helt åbenbart ikke – helt bortset fra, at det overordnede princip bag hele sættet af verdensmål, *Leave no one behind*, jo netop siger, at ingen er i hus, før alle er i hus.

2. En spirituel værdidebat

I regi af FN’s Population Fund, UNFPA, foregår der i øjeblikket en værdidebat og et arbejde, der handler om, hvad man kalder bæredygtig udvikling betragtet som et transformativt spirituelt (ikke religiøst) fænomen. Man taler i et dokument direkte om en overlevelseskriser for menneskeheden på baggrund af en situation i verden, der er karakteriseret ved krige, socio-økonomiske uligheder, fattigdom, dogmatisk fundamentalisme, flygtningekrise, naturkatastrofer m.m. Selve FN-systemet, siges det i dokumentet, *Enhancing Human Flourishing Within the 2030 Development Agenda*, var et spirituelt projekt, der blev skabt som et resultat af og på baggrund af Anden verdenskrig. Selve forestillingen om transformation som spiritualitet hedder det, er klart en del af den oprindelige forestilling om FN. I præamblen til FN’s Charter tales der om ”*at bekræfte værdien og værdigheden af hvert enkelt menneske*”. Essensen i det nævnte arbejde i UNFPA-regi er at fokusere på spørgsmålet: Hvad er for det enkelte menneske dyb transformation inden for den kontekst af bæredygtig udvikling, som FN-organisationen i øvrigt arbejder med, og herunder det meget prekære spørgsmål: Hvad er transformation for mennesker, der lever i sammenhænge, hvor mennesker lider, bl.a. som følge af krige, vold, racisme, underernæring mm?

Hovedkonklusionen i dokumentet er, at dyb transformation inden for rammerne af ideen om bæredygtig udvikling kræver et indre skift i mennesker, en indre omstilling, som bredt formuleret bedst kan beskrives som en spirituel transformation. Hvad denne spirituelle transformation mere præcist skal handle om, og hvorledes medlemslandene i praksis kan og bør arbejde med dette, er nogle af de opgaver og spørgsmål, der skal præciseres i det videre arbejde. Dette handler bl.a. om, hvad vi konkret gør i daginstitutioner, skoler, gymnasier – og selvfølgelig også i de herefter følgende praktiske lærepladser eller uddannelses- og forskningsinstitutioner – i Danmark og i verden. Lad mig i den forbindelse nævne, at man på *KADK, Det Kongelige Danske Kunstakademis Skole for Arkitektur*, har besluttet, at alle afgangsstuderende i deres afsluttende afhandling eksplicit skal inddrage og forholde sig til FN’s 17 bæredygtighedsmål. Vi ser i disse år også skoler og gymnasier, der inddrager verdensmålene i deres undervisning, og i det hele taget er der en voldsom stigning i interessen for de globale bæredygtighedsmål.

E. En anden og bedre verden er mulig

1. Mennesker kan håbe

Mennesker kan håbe. På det verdslige plan repræsenterer verdensmålene måske det hidtil mest klare, ambitiøse og omfattende sæt af håb for menneskeheden. Menneskeheden har levet på kloden i mange tusinde år, og gennem de sidste få hundrede år har menneskeheden udviklet viden, samfundsformer, retsstater, uddannelses- og sundhedssystemer, samarbejdsorganisationer og meget andet, som har givet mange hundrede millioner mennesker levemuligheder, som de pågældende menneskers forældre end ikke havde kunnet forestille sig. Men på trods af det lever flere hundrede millioner mennesker lige nu et uværdigt liv. Summen af de sidste få hundrede års udvikling er bl.a., at mennesket i dets iver efter materiel og økonomisk vækst har påført menneskeheden selv og kloden som økosystem betragtet så meget skade og pres, at betydelige og hurtige ændringer i den måde, mennesker lever og producerer på, ikke bare er ønskelige, men nødvendige. Og man kan ikke nøjes med at anlægge økonomiske betragtninger på, om det kan betale sig at rette op på klodens ubalancer. Ja, dette handler dybest set slet ikke om traditionelle økonomiske betragtninger. Det handler om menneskehedens fortsatte udvikling. Det forekommer at være helt sikkert, at hvis menneskeheden kan lykkes med at gennemføre de meget betydelige ændringer, som verdensmålene handler om, så er en anden og bedre verden for mange flere mennesker inden for rækkevidde. Det beror alene på os mennesker, om vi vil arbejde for at nå de ambitioner for en bedre verden, der er indeholdt i de 17 mål for en bæredygtig udvikling.

Det nævnte hovedprincippet bag FN's verdensmål, *Leave no one behind*, er et smukt princip, der ligger i klar forlængelse både af præamblen til FN's Charter og af FN's menneskerettighedserklæring fra 1948. Som alle véd, udsættes menneskerettighederne netop i disse år for betydeligt pres og for kritik fra flere sider. Det har ingen mening at opretholde disse gamle og forældede principper, lyder en del af kritikken, og vi bliver med denne kritik også mindet om, at det er muligt for os mennesker at ignorere de informationer og advarsler, der tilflyder os fra mange kilder og på mange måder - og lade stå til. Det er smerteligt at iagttage det omfang, hvori og de måder, hvorpå menneskeheden skader sig selv og naturen, og det er næsten uden for fatteevne, hvad vi mennesker kan finde på at gøre ved os selv, dyr og natur for at opnå kortsigtede og snævre økonomiske resultater.

2. Værdigt og ansvarligt lederskab er fremtiden

For nogle år siden var det naivt at tale om bæredygtighed. I dag er det ved at være naivt ikke at

tale om bæredygtighed. Naivt at tale om business as usual. Business as usual, ikke bæredygtighed, er tabernes strategi. Det nævnte økonomiske topmøde i Davos i 2017 havde som overskrift: *Responsive and responsible leadership*, og der blev på mødet fremlagt 10 principper for værdigt og ansvarligt lederskab. Principperne blev formuleret i en artikel af Alberto Alemanno, Jean Monnet Professor of Law ved HEC-universitetet i Paris. Principperne havde overskriften: *Global Agenda Leadership Values. A 10-point guide to responsible leadership in the age of populism*, og omfatter følgende værdier: Medfølelse, følelsesmæssig intelligens, integritet, åbenhed, retfærdighed, rummelighed, habilitet og kompetence (competence), evidens, sammenhæng og nøgternhed (sobriety). Det er interessant at betragte disse ledelsesværdier i forhold til traditionelle rationelle og økonomisk orienterede ledelsesmodeller og -systemer. Værdierne understreger, at der i al ledelse er en moralsk-etisk dimension, som alle de rationelle modeller og systemer skal udvides med og indlemmes i. Det kan næppe være den slags værdier og principper, der har tynget de danske bankdirektører, der aktivt og tilsyneladende med stor appetit medvirkede til skatteunddragelser og andre ulovligheder i et sådant omfang, at Finanstilsynet i 2017 måtte offentliggøre voldsomme advarsler og en alvorlig kollektiv kritik til danske banker. Den ansvarlige minister sagde den 21. marts 2017 om dette og specifikt om de to største danske banker: *Groft ledessvigt*. Statsministeren fulgte op den samme dag og tog et ord i anvendelse, der næppe nogensinde er brugt af en dansk statsminister i en sådan sammenhæng. Han sagde: *Det er noget svineri*.

F. Afrunding

Er de store holdningsændringer overhovedet mulige, der er nødvendige for at ændre alt dette? Er så betydelige holdnings- og adfærdsændringer, som en bæredygtig udvikling kræver, overhovedet mulige? Er det ikke fuldstændig urealistisk at forestille sig helt andre holdninger og en helt anden adfærd på de områder, som dette handler om? Jeg tror, svaret er: Det er ikke urealistisk.

Holdningsændringer er mulige. Jeg mindes en kvinde, der i dag er 93 år gammel. Hun fortæller, at hun som 19-årig, i 1943, påbegyndte en uddannelse til sygeplejerske på et hospital i København. To år henne i sin uddannelse blev den dengang 21 årige kvinde gravid. Det medførte, at hun blev kaldt ind på oversygeplejerskens kontor, hvor hun fik den meddelelse, at hun øjeblikkeligt måtte forlade hospitalet, og at hun i denne situation selvfølgelig ikke kunne færdiggøre sin uddannelse. Hun blev aldrig sygeplejerske. Find en sådan oversygeplejerske i dag! På utallige områder ændres grundindstillinger og praktiserede holdninger og handlinger.

I den meget vigtige bog, *The Age of Sustainable Development*, rejser Jeffrey Sachs spørgsmålet: Er store ændringer mulige? Han spørger, om det er muligt at realisere SDG'erne, de 17 FN-bæredygtighedsmål? Med bæredygtighed forstår J. Sachs fire ting, nemlig dels de tre traditionelle aspekter: økonomisk udvikling, social inklusion og miljømæssig bæredygtighed. Og så føjer han en fjerde dimension til, nemlig godt lederskab, *good governance*. Og ved *good governance* forstår J. Sachs: *accountability*, *transparency*, *participation* og et *polluter-pay* princip, hvilket med J. Sachs's egne ord rejser det spørgsmål, som også rejses her, nemlig spørgsmålet om virksomheders ansvar. "Sustainable development is the greatest, most complicated challenge, humanity has ever faced", siger J. Sachs på én af de sidste sider i bogen, idet han kæder bæredygtigheds-udfordringen og virksomheders ansvar sammen. Ud fra påstanden og iagttagelsen, at "ideas count", bruger han dernæst et eksempel af en ganske anden kaliber, end det oven for anførte, nemlig slaveriets afskaffelse, som han betegner som én af "the greatest transformational movements in the last two centuries", til forsvar for argumentet: Ja, bæredygtighed er en mulighed. Bæredygtighed er den næste store sociale, økonomiske og miljømæssige transformation. Jeg vil sige: Store sociale, økonomiske og miljømæssige ændringer *er* mulige.

Referencer

- Biggs, R., M. Schlüter & M. L. Schoon (eds.): Principles for Building Resilience. Cambridge University Press. Cambridge 2015. <https://doi.org/10.1017/CBO9781316014240>
- Bragdon, J. Companies that Mimic Life. Leaders of the Emerging Corporate Renaissance. Greenleaf Publishing. UK. 2016.
- Brundtland, Gro Harlem & World Commission on Environment and Development: Our Common Future. Report of the World Commission on Environment and Development. Oxford University. Oxford 1977.
- Capra, F. & Pier L. Louisi: Individ. System. Helhed. Mindspace. København 2016.
- Crutzen, Paul: Anthropocene man. Nature, vol. 467, 2010.
- Dubos, René & Barbara Ward: Just One World. The Care and Maintenance of a Small Planet. New York, Norton 1972.
- Eriksen, Thomas Hylland: Overheating. An anthropology of Accelerated Change. PlutoPress. London 2016. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1cc2mxj>
- Friedman, Thomas L.: Thank you for being late. Allen Lane. UK. 2016.
- Greenpeace: Monsterboats – the scourge of the ocean. Stichting Greenpeace Nederland. Amsterdam. Netherlands. 2014.
- Gudmand-Høyer, M, S. Raffnsøe og Morten Raffnsøe-Møller (red.): Den humane vending. En antologi. Aarhus Universitetsforlag. Århus 2015.
- Gunderson, Lance H., C. R. Allen & C. S. Holling: Foundations of Ecological Resilience. Islands Press. London 2010.
- Harari, Yuval Noah: Sapiens. En kort historie om menneskeheden. Lindhardt & Ringhof. København 2015. (Udgivet på israelsk og engelsk i 2011).
- Hildebrandt, Steen: Vækst og bæredygtighed. Forlaget Libris. 2. udgave. København 2015.
- Hildebrandt, Steen (red.): Bæredygtig global udvikling. Om FN's 17 verdensmål set fra et dansk perspektiv. Jurist- og Økonomforbundets Forlag. København 2016.
- Hildebrandt, Steen: Astronautens blik. Jensen & Dahlgard. København. 2016.
- Korten, David C.: Change the Story. Change the Future. BK. Oakland. 2015.
- Rockström, Johan og Mattias Klum: Big World Small Planet. Bokförlaget Max Ström. Stockholm. 2015.
- Rockström, Johan og Mattias Klum: The Human Quest. Prospering within Planetary Boundaries. Bokförlaget Langenskjöld. Stockholm 2012.

Sachs, Jeffrey D.: The Age of Sustainable Development. Columbia University Press. 2015.

<https://doi.org/10.7312/sach17314>

Schumacher, F.: Small is beautiful. Harper. London. 1970.

Senge, Peter: Den nødvendige revolution. Klim. Århus. 2010.

Wilson, E. O.: Half Earth. Our planet's fight for life. Liverright Publishing Corp., New York. 2016.

World Bank Group: The Sunken Billions Revisited: Progress and Challenges in Global Marine Fisheries. Washington, DC. 2017.

World Economic Forum: The New Plastics Economy. Rethinking the future of plastics. Schweiz. 2016.